

Г.П. Пасемко, д-р наук з держ. управління, професор

Г.Є. Бєседіна, канд. екон. наук, доцент

О.В. Чаговець, канд. екон. наук, старш. викладач

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

ЕВОЛЮЦІЙНА ПАРАДИГМА СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ: ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Відомо, що кардинальні зміни, зумовлені переходом на нову стадію цивілізаційного прогресу, потребують істотних змін у методології економічної теорії. Обґрунтовано, що перетворення знань та інформації на головний виробничий ресурс зумовило появу таких нових понять, як інтелектуальний продукт, інтелектуальна праця, інтелектуальна власність, інтелектуальний капітал. Встановлено, що усе це докорінно змінює становище людини в суспільстві. З появою інтелектуального капіталу в людині органічно поєднуються і праця, і капітал, тобто знання і досвід. Це означає, що якщо раніше для поліпшення життя людей здійснювалися революції, проводилися ті чи інші реформи, то нині людство вступило у стадію, коли саме розвиток людини, піднесення її матеріального, культурного і духовного рівня визначає розвиток суспільства. Доведено, що індустріальна і постіндустріальна (інформаційна) економіки відрізняються докорінно і характеризуються протилежними рисами: матеріальне – нематеріальне виробництво; земля, капітал і праця – інформація і знання; праця, що базується на матеріальному інтересі – творча праця як внутрішня потреба.

Ключові слова: сучасна економічна теорія, еволюційна парадигма, інтелектуальний продукт, інтелектуальна праця, інтелектуальна власність, інтелектуальний капітал.

Постановка проблеми. В сучасних умовах відбувається перехід суспільства на якісно нову стадію цивілізаційного прогресу, людство стає свідком глибоких якісних зрушень в економіці і суспільстві. Науково-технічний прогрес, техніка і технологія виробництва стали вирішальними факторами розвитку не лише економіки, а й суспільства. В умовах ринкової економіки живуть 150 країн світу, але домоглися великого успіху ті 25-30 країн, які змогли поєднати ринкову економіку з науково-технічним її переозброєнням і становленням нового, інформаційно-технологічного

способу виробництва. Все це зумовило переростання сучасної економічної теорії в еволюційну її парадигму, тобто таку теорію і методологію, яка розглядає економіку і суспільство в процесі розвитку, докорінних змін. Тобто одночасно зі становленням нового, інформаційного суспільства відбувається формування якісно нової, еволюційної парадигми економічної теорії, яка адекватно відображає новий зв'язок між економікою і суспільством, що стає орієнтиром визначення шляхів та руху до вершин цивілізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перехід людства від індустріальної до інформаційної стадії цивілізаційного прогресу обумовив появу низки наукових робіт, присвячених загальнометодологічним проблемам суспільного прогресу [1–7].

Незважаючи на значний науковий інтерес до окресленої проблеми, поки що не сформовано цілісної сучасної економічної теорії, яка б відповідала еволюційній парадигмі розвитку, що актуалізує необхідність проведення наукових досліджень у цьому напрямі.

Формулювання цілей статті. Обґрунтувати, що в процесі руху людства від індустріальної до інформаційної (постіндустріальної) епохи відбувається зміна місця і ролі людини у виробництві і суспільному житті.

Виклад основного матеріалу. Глобалізація економічних процесів породжує якісно нові проблеми, для розв'язання яких потрібні нові підходи. Перехід від індустріального, машинного способу виробництва до постіндустріального, інформаційного технологічного способу виробництва докорінно змінює і матеріальні основи суспільного виробництва та їхню суспільну форму, визначає нове місце людини в ньому і новий тип суспільно-економічних відносин. Для відображення цих глибоких змін потрібна нова система економічної теорії, яка була б адекватною якісно новим умовам розвитку цивілізації. Так, за індустріального суспільства панівним було матеріальне виробництво, а матеріальні речі – показником багатства. В новому суспільстві панує сфера послуг, тобто нематеріальне виробництво, і послуги стають головним показником його розвитку.

Це зовсім не означає, що матеріальне виробництво зникло. Воно існує, але завдяки високому науково-технічному рівню виробництва і продуктивності праці функціонування такого потужного промислового потенціалу як, наприклад, американський, забезпечує лише 10 % зайнятих. У сільському господарстві зайнято 2,5 % працюючих, але вони годують не лише Америку, а й інші країни світу. Саме це привело до того, що майже 80 % працівників зайнято у сфері послуг – у науці, освіті, охороні здоров'я, культурі, тобто в галузях, які забезпечують усебічний розвиток людини.

Якщо для індустріального суспільства характерне панування матеріального виробництва, що визначало існування робітничого класу, пролетаріату як головної суспільної сили, то в інформаційному суспільстві домінує сфера послуг і основна маса зайнятих зосереджена у галузях сфери послуг (освіта, охорона здоров'я, культура і т. ін.), до яких належать вчителі, лікарі, науковці та представники безлічі інших професій з обслуговування населення. Панівним у суспільстві стає так званий середній клас, тобто не буржуа, не капіталісти, але й не пролетаріат, робітничий клас. Інакше кажучи, класова природа суспільства, яка тисячоліттями визначала характер суспільно-економічного розвитку, підривається, а разом з тим втрачає свою визначальну роль і формаційний підхід.

Земля, капітал і праця віками використовувалися людьми як засоби виробництва. В новій економіці головним фактором виробництва стають інформація і знання, які на відміну від традиційних факторів необмежені, а в процесі споживання не лише не зношуються і не зникають, але й ще більше поширюються, що незмірно збагачує можливості людини, суспільства. Якщо машинна техніка примножувала фізичні сили людини, то інформація і знання реалізують і примножують потенції людського розуму. Така принципово нова риса новітнього фактору виробництва набула втілення у таких категоріях, як інтелектуальна праця, інтелектуальний продукт, інтелектуальна власність, інтелектуальний капітал. На відміну від індустріального суспільства, де всі відносини і категорії мали матеріальну основу, матеріальний характер, у новій економіці з'являються поняття, які не мають матеріального змісту. Саме тому нове суспільство називають не лише постіндустріальним, а й постеконімічним.

Й. Шумпетер передбачив в майбутньому виникнення і розвиток економіки знань та обґрунтував процес накопичення знань. Його припущення витікають з того, що наука стає галуззю національної економіки зі своїм обладнанням, спеціальними технологіями, методами та аналітичним апаратом, а її продукт, по суті, нічим не відрізняється від виробничого продукту. Тому трансформації у матеріальному виробництві відбиваються в інтелектуальній сфері. Він зробив висновок, що аналітичний прогрес в економічній науці нерозривно пов'язаний із технологічним прогресом, як матеріальне виробництво з інтелектуальним розвитком [1].

На відміну від класичної і неокласичної шкіл економічної теорії Й. Шумпетер зробив науково-технічний і техніко-економічний прогрес об'єктом свого дослідження і на цій основі відкрив і обґрунтував якісно новий тип економічного розвитку – інноваційний, який породжений епохою перетворення науково-технічного прогресу у вирішальний фактор економічного зростання.

Створення Й. Шумпетером теорії якісно нового інноваційного типу розвитку є визначним внеском в економічну теорію, що докорінно змінило традиційні уявлення про економічний розвиток, економічне зростання. Воно стало одним із вирішальних джерел подальшого поглибленого вивчення науково-технічного прогресу, навіть привернуло увагу представників неокласичної теорії до цих проблем. Р. Солоу в роботі «Технічні зміни та функція сукупного виробництва» (1957), відзначеній Нобелівською премією у 1987 р., підрахував, що збільшення удвічі валової продукції на одну затрачену людино-годину в США за період 1909-1949 рр. на 87,5 % є результатом технологічних змін [2].

Перетворення інформації і знань в інформаційному (постіндустріальному) суспільстві у головний і визначальний фактор соціально-економічного розвитку означає, що саме людина є носієм знань і силою, яка застосовує і використовує знання. Якісно нова роль людини набула втілення й у такій категорії, як інтелектуальний капітал. «Інтелектуальний капітал – капітал, втілений в знаннях, вміннях, досвіді, кваліфікації людей» [3]. Усе це докорінно змінює і рушійні сили, і характер соціально-економічного розвитку. Розвиток суспільства визначається не стільки класовою боротьбою, скільки створенням для кожної людини сприятливих умов для оволодіння знаннями, заможного і культурного зростання. Людина стає не лише метою і критерієм, а й джерелом соціально-економічного прогресу, її розвиток стає самоціллю, оскільки примноження її розумових і фізичних здібностей є необхідною умовою збагачення суспільства. Інакше кажучи, всебічний розвиток людини стає рушійною силою розвитку економіки і суспільства в цілому.

Отже, сучасна стадія розвитку цивілізації зумовила еволюцію як найбільш адекватний тип суспільно-економічного прогресу, коли поступове нарощування інтелектуального капіталу дає незрівнянно кращі результати, ніж будь-які «революційні», радикальні методи. Все це визначило, що замість економічних теорій, які базуються на класових революційних методах суспільно-економічного розвитку, поширення набуває еволюційна

економічна теорія, тобто наука, яка відображає характер сучасного суспільно-економічного розвитку.

Нове суспільство називають і постіндустріальним, і інформаційним, і суспільством, побудованим на знаннях. Відомо, що згідно з цивілізаційним підходом уся історія людства становить єдність до індустріальної (аграрної), індустріальної і постіндустріальної стадій суспільно-економічного прогресу. Тому нова економіка і суспільство у формі інформаційного, або суспільства знань, за своїм історичним місцем і за своєю природою є постіндустріальним суспільством, тобто таким, яке настало після індустріального. Новому суспільству і його економіці поряд із традиційними факторами виробництва – землею, капіталом і працею, притаманний новий фактор – інформація і знання. Історія свідчить, що фактор виробництва визначає не лише характер, а й назву суспільства. Коли поряд із землею і працею виник такий фактор, як капітал, то і суспільство стало капіталістичним. У сучасних умовах двоїста назва нового фактора виробництва – інформація і знання – означає, що ці поняття утворюють органічну єдність: знання поширюються через систему інформації, водночас зміст інформації становлять знання. Знання не можуть існувати поза системою інформації, а інформація без знань втрачає сенс [4]. Інформація і знання із самого початку є визначальним виробничим фактором нового суспільства.

В США знайдено спосіб визначення періоду вступу суспільства в інформаційну епоху, за основу було взято співвідношення вартості традиційної промислової та інформаційної техніки. Витрати на придбання інформаційної техніки швидко зростали починаючи з 80-х років ХХ ст., й у 1991 році, коли витрати на придбання промислового устаткування становили 107 млрд. дол., закупівлі інформаційної техніки перевищили цей показник і досягли 112 млрд. дол. Як стверджує Т. Стюарт, «з тих пір компанії витрачають більше коштів на устаткування, необхідне для збирання, обробки, аналізу і поширення інформації, ніж на машини, які призначаються для штампування, різання, збирання, навантаження та іншого роду дій із матеріальними предметами». Тому цей автор вважає 1991 рік «першим роком інформаційного віку» [5].

Нова економіка і нове суспільство мають багатий соціально-економічний зміст. Якщо машинна техніка в індустріальну епоху реалізує і примножує головним чином фізичні сили людини, то інформаційно-комунікаційні технології, комп'ютерна техніка реалізують і примножують можливості людського розуму і таким чином змінюється місце і роль

людини у виробництві і суспільстві, змінюється характер праці. Творчий характер праці – це вищий ступінь у розвитку праці, яка стає внутрішньою потребою людини. Інакше кажучи, розвиток людини, її фізичних і розумових здібностей досягає рівня, коли творчість, творче ставлення до роботи стає органічною потребою для людини, способом її життєдіяльності. Творчість, творча праця, творча діяльність – це функціональні ознаки нового суспільства.

Слід відмітити, що творча праця існує здавна, але вона виявлялась головним чином у літературі, мистецтві та деяких інших видах людської діяльності, водночас мало торкаючись господарського життя. На сучасному етапі підвищення інтелектуалізації праці створює передумови для поширення творчості, для перетворення її на господарську реальність [6]. Адже творчість – це інтелектуальна діяльність, спрямована на примноження нових знань свідчення внутрішнього зростання та вдосконалення людини, підвищення її активності і на виробництві, й у суспільному житті, що набуває втілення у підприємстві, інженерно-конструкторській та управлінській творчості, у ширшому проникненні у виробництво дизайнерської, рекламної та інших видів творчості. Інакше кажучи, творчість стає поширеною реальністю й у господарському економічному житті [7].

Проблеми інтелектуальної праці стали настільки актуальними, що виникла потреба їх кількісного вимірювання і порівняльного аналізу країн світу за цим показником. ООН розробила і застосовує індекс інтелектуальних активів (I_{ia}), який будується на врахуванні таких показників: повний термін шкільного навчання в країні; чисельність молоді у віці до 15 років, яка здобуває освіту; рівень надання населенню інформації за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій та преси, в тому числі Інтернету, телефонного зв'язку, газет, журналів. Не важко побачити, що показник далекий від досконалості. В епоху інформації і знань особливо зростає роль вищої освіти, тобто підготовки висококваліфікованих фахівців, які здатні не лише використовувати якісно нову комп'ютерну, інформаційну техніку і технології, а й створювати нові зразки, розробляти складне програмне забезпечення. У багатьох країнах світу ведеться облік людей із вищою освітою, що дає реальну картину і найбільшою мірою характеризує ступінь відповідності країни до рівня економіки і суспільства знань. Але, як не прикро, автори індексу інтелектуальних активів повністю обійшли проблему вищої освіти, і водночас висунули показники середньої освіти, яка ще не так давно була

визначальною для розвитку економіки і суспільства. Хоча цей показник недосконалий (адже це одна з перших спроб), він застосовується однаковою мірою для всіх країн, а тому становить певний інтерес, як погляд на країни світу в цьому аспекті.

За цим індексом перше місце займає Норвегія ($I_{ia} = 0,8$), друге місце – Швеція ($I_{ia} = 0,749$) і третє – Фінляндія ($I_{ia} = 0,714$). Водночас найбільш могутні країни за цим показником не входять до п'ятірки лідерів. США займають десяте місце ($I_{ia} = 0,618$), Японія – сьоме ($I_{ia} = 0,8$), Великобританія – дев'яте ($I_{ia} = 0,644$), Німеччина – чотирнадцяте ($I_{ia} = 0,59$), Франція – сімнадцяте місце ($I_{ia} = 0,529$), але й ці країни не за всіма показниками займають високі позиції. Вони виділяються за кількістю користувачів Інтернету, коефіцієнтом охоплення телефонним зв'язком, проте у них порівняно з лідерами (першою п'ятіркою країн) нижчий коефіцієнт охоплення молоді освітою, забезпеченість засобами масової інформації та телекомунікаціями. Наприклад, у США серед розвинутих країн найнижчий рівень охоплення пресою (357 газет на 10 тис. населення).

Інтелектуалізація праці – це не лише показник ступеня освіченості та культури працюючих, перш за все це економічний показник, який доводить, що праця у сфері послуг є ефективнішою. Вища ефективність праці є основою подальшого швидкого зростання цих галузей, зміни співвідношення між матеріальним виробництвом і сферою послуг на користь останньої. Різна ефективність праці, яка визначається за часткою доданої вартості у створюваному ВВП у різних галузях, з усією гостротою ставить проблему відповідності ефективності праці та розмірів її оплати. Треба усвідомити, що наближення рівня оплати праці до її реальної ефективності має стратегічне значення. Історичний досвід США і Японії незаперечно доводить, що стимулювання людей із вищою освітою, значні доплати за освіту, якнайширше їх залучення у виробництво є необхідною умовою прискорення економічного розвитку, науково-технологічного вдосконалення виробництва і підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Саме завдяки цьому США і Японія займають передові позиції у розвитку економіки і забезпечують перемогу в конкурентній боротьбі.

Перехід від людини економічної до людини творчої набуває втілення у глибоких змінах у житті, поведінці та світогляді людей у розвинутих країнах, про що ще недавно не можна було навіть мріяти. Століттями людину розглядали як людину економічну, вона не лише виступала одним

із факторів виробництва, а й уся її життєдіяльність визначалася матеріальними інтересами. Напевно, саме в США цей дух матеріального збагачення втілюється в «американському способі життя»: діловитість, підприємливість, економічний успіх. І саме в США тепер виявляється, що поряд із матеріалістами, тобто людьми, для яких у житті є головним матеріальний інтерес, виникла і набула швидкого поширення категорія постматеріалістів, тобто тих, хто орієнтується на постматеріальні цінності. «Як правило, – пише Р. Інглеарт, – постматеріалісти мають кращу роботу, солідну освіту і більш високі доходи, ніж матеріалісти; однак для цінностей, на які орієнтуються постматеріалісти, характерна відмова від акценту на економічний успіх. Вони приділяють другорядну увагу економічному зростанню порівняно з якістю життя, а у своєму особистому житті роблять акцент не стільки на обов'язкову зайнятість і високий дохід, скільки на роботу цікаву, осмислену, яка здійснюється у контакті з близькими їм за духом людьми». Поширення постматеріалістичних орієнтацій є свідченням зростання уваги людей до способу та якості життя. Американці та західноєвропейці зробили важливі кроки в бік постматеріалізму між 1970-1988 роками і, як вважає Р. Інглеарт, «цей процес буде продовжуватися» [8].

Висновки з даного дослідження. Перехід на нову стадію розвитку цивілізації пов'язаний із глибокими змінами місця та ролі людини у виробництві і у суспільстві, що виявляється багатьма параметрами: збільшенні частки заробітної плати в національних ВВП, переважанні частки людського капіталу в національному багатстві розвинутих країн, зростанні ролі сфери послуг, яка забезпечує всебічний розвиток людини. І, нарешті, перетворення людини в самоціль розвитку суспільства, у критерій і головний фактор його зростання та вдосконалення означає, що старі підходи до ролі людини як одного з факторів виробництва прийшли в суперечність із реаліями життя, що економічна теорія має повно і послідовно розкрити роль і місце людини в економіці знань через систему таких нових категорій, як інтелектуальна праця, інтелектуальний продукт, інтелектуальна власність, інтелектуальний капітал.

Бібліографічний список: 1. Шумпетер Й.А. История экономического анализа / Й.А. Шумпетер // Истоки: Вопросы истории народного хозяйства и экономической мысли. – М., 1989. – Вып. 1. 2. Солоу Р. Технічні зміни та функція сукупного виробництва (1957 р.). Solow Robert M. Technical Change and the. Aggregate Production Function / Robert M. Solow //

The Review of Economics and Statistics. 3. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева, 4-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 480 с. 4. Пасемко Г.П. Інформаційні засади державного регулювання аграрних відносин: питання методології / Г.П. Пасемко // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. ОРІДУ. – Вип. 4 (40). – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2010. – С. 168–172. 5. Стюарт Т. Интеллектуальный капитал: новый источник богатства организаций / Т. Стюарт // Новая постиндустриальная волна на Западе. – М.: Academia, 1999. – С. 375. 6. Пасемко Г.П. Інтеллектуальний капітал та інтеллектуальний продукт / Г.П. Пасемко, Г.Є. Беседина // Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки». – 2014. – № 5. – С. 42–48. 7. Чухно А.А., Юхименко П.І., Леоненко П.А. Сучасні економічні теорії: підручник / за ред. А.А. Чухна / А.А. Чухно, П.І. Юхименко, П.А. Леоненко. – К.: Знання, 2007. – 878 с. 8. Инглегарт Р. Культурный сдвиг в зрелом индустриальном обществе / Р. Инглегарт // Новая постиндустриальная волна на Западе. – М.: Academia, 1999. – с. 254.

Г.П. Пасемко, Г.Є. Беседина, О.В. Чаговец. Эволюционная парадигма современной экономической теории: интеллектуальный аспект. Установлено, что кардинальные изменения, обусловленные переходом на новую стадию цивилизационного прогресса, требуют существенных изменений в методологии экономической теории. Обосновано, что превращение знаний и информации в главный производственный ресурс, обусловило появление таких новых понятий как интеллектуальный труд, интеллектуальный продукт, интеллектуальная собственность, интеллектуальный капитал. Установлено, что все это в корне меняет положение человека в обществе. С появлением интеллектуального капитала в человеке органично объединяется и труд, и капитал, то есть знания и опыт. Это значит, если раньше для улучшения жизни людей осуществлялись революции, проводились те или иные реформы, то сегодня человечество вступило в стадию, когда именно развитие человека, рост его материального, культурного и духовного уровня определяет развитие общества. Доказано, что индустриальная и постиндустриальная (информационная) экономики в корне отличаются, они характеризуются противоположными чертами: материальное – нематериальное производство: земля, капитал, труд – информация и знания; труд, основанный на материальном интересе – творческий труд, как внутренняя потребность.

Ключевые слова: современная экономическая теория, эволюционная парадигма, интеллектуальный продукт, интеллектуальный труд, интеллектуальная собственность, интеллектуальный капитал.

G.P. Pasemko G.E. Besedina, O.V. Chahovets. Evolutionary paradigm of modern economic theory: the intellectual aspect. It is considered the natural process of humanity's progress from the industrial to the information (post-industrial) era. It is shown that simultaneously with the formation of the new information society, a qualitatively new evolutionary paradigm of economic theory is formed that adequately reflects the new economy and society and can serve as a reliable compass for determining the path of society's development.

It is noted that the conversion from the industrial, machine-made way of production to the postindustrial, information, technological way of production fundamentally changes both the material foundations of social production and their social form, determines the new place of man in it and a new type of socioeconomic relations, and to reflect these profound changes there is a need in a new system of economic theory that would be an adequate, qualitatively new condition for the development of civilization.

It is justified that in industrial society material production was dominant, material wealth was an indicator of general wealth. In the new society, the sphere of services, that is, non-material production, dominates, and services become the main one according to the criterion of its development. Changes occur also in the factors of production. In the new economy, the main factor of production is information and knowledge, which unlike conventional factors are unlimited, and in the process of use not only do not wear out and do not disappear, but even expand.

It is noted that all this immensely enriches the possibilities of a human. If machinery has multiplied the physical strength of the human, then information and knowledge realize and multiply the potencies of the human mind. This fundamentally new feature of the new factor of production was embodied in new categories: intellectual labor, intellectual products, intellectual property, intellectual capital. Thus, unlike the industrial society, where all relations and categories had a material basis, a material character, these new concepts appear in the new economy, which have no material content.

Key words: modern economic theory, evolutionary paradigm, intellectual product, intellectual labor, intellectual property, intellectual capital.

Стаття надійшла до редакції: 24.02.2018 р.